

Sociale controle en totale controle

Rob van Gerwen, Ph.D.
Wijsbegeerte, Universiteit Utrecht

7 oktober 2019

Samenvatting

Big data analyses worden stevast verdedigd met succesverhalen waarbij het om gericht oogsten van vooraf geselecteerde gegevens gaat, een instrument voor statistisch onderzoek. Op internet vinden we evenwel een andere inzet van big data analyses, die gebaseerd zijn op een drang om al wat gedigitaliseerd kan worden op arbitraire wijze te oogsten. Men wil ons doen geloven dat men zo ‘van buitenaf’ onbetwistbare kennis over individuen vergaart.

1 SOCIALE CONTROLE IS GOED

Sociale controle heeft een slechte naam, onterecht. Sociale controle heeft minder met controle te maken dan met samenleven in de publieke ruimte. Het is dat je elkaar groet op straat, elkaars aanwezigheid erkent en laat weten dat je de ander gezien hebt; dat je de publieke ruimte samen gebruikt. Sociale controle weerhoudt ons van asociaal gedrag – ze is subjectief, niet objectief, we delen er voortdurend onze subjectiviteit. Maar we willen tegenwoordig meer, niet dit soort zachte interactie, die overigens in onze grote binnensteden onder druk staat door drommen toeristen die eventjes langskomen om te consumeren. Dat we op straat liever met onze smartphones druk zijn lijkt bijna een adequate reactie. Dan maar liever overal camera's. Totale controle is evenwel een gevaarlijke fantasie, met een voorgeschiedenis en een nieuwe gedaante die haar kennelijk onweerstaanbaar maken.

2 ONGEBREIDELDE PERMANENTE OPSLAG VAN ALLES DIGITAAL

De claim van big data analyses is volgens mij grandiozer dan bij haar statistische succesverhalen past. Volstrekt abstracte gegevens over klikgedrag worden verzameld waarna Google, c.s. beweert ons te kennen op grond van het feit dat een adverteerder bovengemiddeld succes heeft op basis van Googles analyses

en mensen geloven die grootspraak. Digitalisering heeft zijn voordelen, maar ik wil het over de keerzijde hebben.

We moeten ons voortdurend aan regels van de software aanpassen. Zo verliezen zorgverleners veel tijd met gecategoriseerde tijdregistratie. Eenmaal gedisciplineerd ontgaan ons de grote kwalen van de digitalisering, die we niet van geval tot geval kunnen genezen – zoals de ongebreidelde permanente opslag van al die ‘data’. Maar opslag van al wat er gedigitaliseerd kan worden, is als de archivering van alle stenen van een huis en alle blaadjes, korreltjes en takjes die er in de tuin maar te vinden zijn, zonder enige ordening, aannemend ooit iets interessants te vinden. Ons vertrouwen op big data is gebaseerd op het geloof dat als je gegevens oogst, je ook vanzelf feiten vindt. Gegevens leveren immers informatie. Maar vertelt ieder gegeven iets?

Een feit is een constructie vanuit een bepaalde belangstelling: de stand van zaken die aan een dat-zin beantwoordt waarin we die belangstelling uitdrukken. Het is een *feit* dat ik nu een zwart overhemd draag. Hebben we vooraf al belangstelling in de zogenaamde feiten die je met big data kunt achterhalen? Het gevaar bestaat dat we gaan denken dat wat big data analyses opleveren eenvoudigweg de feiten *zijn* – alsof big data analyse op een causale manier van de stand van de werkelijkheid afhangt, zoals een foto dat doet.

Vermoedelijk gaan we daarom ook door met gegevens opslaan, vanuit het idee dat ze ons ooit iets belangrijks zullen onthullen. Ondertussen grijpen de conclusies van onze analyses als zichzelf waarmakende voorspellingen in onze leefwereld in. Jaron Lanier zegt het scherp: “ [...] de ideeën van technologen creëren feiten op de grond.”¹⁾ Journalisten en wetenschappers komen met inzichten die ons meer of minder overtuigen, maar technologie verandert ons handelen zonder dat we het door hebben.

3 BIG DATA EN RELATIES

Volgens de relationele zijnsopvatting van G.W. Leibniz (1646-1716) kenmerkt ieder individu, iedere *monade*, zich door zijn plaats in het geheel. Zo’n monade wordt gekenmerkt door zijn relaties met alle andere monaden.²⁾ Veel van wat volgens Leibniz tot de identiteit van een individu behoort, zou ons in het leven van alledag echter niet op dat idee brengen, bijvoorbeeld de stenen waaruit mijn huis bestaat en het weer in Tilburg. Maar als één van die dingen – welk dan ook – anders zou zijn dan het nu in werkelijkheid is, zou ik niet dit individu zijn.

Hoe logisch deze theorie ook is, ze heeft niets te maken met een psychologische definitie volgens welke mijn individualiteit verband houdt met zaken die ik belangrijk vind en die ik heb meegemaakt en met mijn beperkte, maar grotendeels gepaste begrip van mijn eigen leven, oftewel mijn subjectiviteit.

Dat een bepaalde steen in mijn huis op een bepaalde andere steen ligt mag tot mijn individualiteit behoren, maar ze onderhouden zo'n relatie, op steeds andere manieren, tot ieders individualiteit. Alleen een 'god', wat dat ook moge zijn, kan al die manieren overzien.³⁾ Iedereen verhoudt zich tot die twee stenen op een unieke manier, en het is niet iets wat we doen – relaties zijn een aspect van ons *zijn*, van onze plaats in tijd en ruimte. Kijkend naar die twee stenen kom je niets over mij te weten – tenzij je meent, zoals Leibniz, dat ook die stenen alleen volledig gekend worden via hun relatie met alles. Zulke kennis is voor ons eindige wezens onbereikbaar en irrelevant.

Zoals gezegd, die twee stenen in mijn huis zouden niemand op het idee brengen hoe anders ik ben dan mijn buurvrouw. De verschillen tussen mijn buurvrouw en mij nemen wij echter wel waar. Zeker gezien het feit dat mensen zich altijd eerst tot andere mensen verhouden. Onze waarneming is dik en ze is goed in het opmerken van zulke verschillen.⁴⁾ Dat komt omdat ze niet alleen registreert met wat voor details we allemaal omgeven zijn, zoals camera's (en algoritmes) dat doen, maar vooral de *betekenissen* ziet die dingen en gebeurtenissen voor ons hebben – de basis voor onze sociale controle. We leven in een betekenisvolle wereld vol subjectieve eigenschappen. Mijn subjectiviteit legt uit waarom ik dit stuk zit te typen.⁵⁾

4 SUBJECTIVITEIT

Wat we nodig hebben voor een moreel verantwoord begrip van, en visie op de wereld waarin wij leven, is een menselijke interpretatie. Een interpretatie die vanuit dikke intuïties – die uitgaan van morele actoren en hun belangen – *relevante* gegevens onderzoekt. Een Sherlock Holmes onderzoekt de plaats waar de misdaad plaatsvond als de rationele en gevoelige persoon die hij is, met een afgebakende vraag: wie was het die bepaalde handelingen verrichtte, en welke handelingen precies? Hij kijkt welke onverwachte dingen er te zien zijn, of welke verwachte dingen er juist ontbreken.

Wij laten ons echter steeds vaker sturen door camera's en algoritmes, die zogenaamde big data leveren, wat louter Engels is voor 'heel veel gegevens' ('groot' zijn die gegevens immers niet). We doen alsof we daarmee 'alle gegevens' hebben (en dat dat veel waard is), maar het zijn er alleen maar veel en ze zijn ongedifferentieerd. 'Heel veel gegevens' (big data) zonder inhoudelijk inperking is als ondoorzichtige prut.

We laten algoritmes 'heel veel gegevens' verwerken zonder ons af te vragen of die überhaupt betekenis hebben. We nemen daarmee een voorschot op de fantasie dat we via die brei aan gegevens vanzelf bij gods volledige kennis geraken en van daaruit bij specifieke feiten. Waarom willen we ons daar zo graag aan overgeven? Valt ons de verantwoordelijkheid voor onze levens zo

zwaar? Of hebben we alleen maar geen verweer tegen de digitale ontwikkelingen? Enigszins voorbarig is ons streven om onszelf van onze individuele verantwoordelijkheid te verlossen door het vergaren van absolute kennis volgens mij wel. God had dat probleem eigenlijk ook altijd: dat de wederwaardigheden van individuen hem niet echt boeiden. Waarom zouden ze ook, als je de logica in alles kent?

Het gaat me uiteraard niet om god, maar om ons geloof in big data analyse. Wij menen dat die in veel opzichten beter werkt dan individuen als Sherlock Holmes. Sherlock weet immers niet veel en heeft een subjectieve psychologie en is dus maar ten dele te vertrouwen. Het is prima om – terecht – kritisch te zijn over de gebreken van mensen, maar niet om ze volledig te diskwalificeren omdat ze wel eens fouten maken.

Iets anders is volgens mij nog belangrijker. En dat gaat juist over die psychologische werkelijkheid van de leefwereld en van de dingen die mensen samen doen, over onze subjectiviteit – de kern van sociale controle. Mensen bestaan niet slechts, zoals stenen. Ze hebben een leven. Nu hebben koelkasten ook een leven – ze ontstaan en gaan kapot – maar zij leiden dat leven niet. Mensen leiden hun leven en wikken en wegen wat hen te doen staat. Ze hebben het recht om zijpaden in te slaan en zich te vergissen. *Dat* is volgens mij de betekenis van ‘privacy’. We moeten geen totale kennis willen, zoals we al zagen, maar al helemaal geen totale controle. Als mensen niet meer het recht hebben om gebrekkig te zijn of fouten te maken, zullen ze het goede niet meer uit eigen beweging doen. Nu al remmen mensen die te hard rijden alleen nog bij het zien van een camera.

Geloven dat gedigitaliseerde gegevens als het er maar veel zijn, de aard van de werkelijkheid weerspiegelen en dat wij daar onze kennis over individuele mensen en voorvallen uit kunnen halen, is om twee redenen verkeerd: het is niet automatisch duidelijk was lukrake details vertellen, en individuen ‘van buitenaf’ (via de stenen in hun huis, of andere big data) adequaat en volledig kennen is psychologisch onmogelijk en moreel ongewenst. De fantasieën van totale kennis en totale controle kunnen grote gevolgen hebben. Geloven in het morele karakter van die gevolgen veronderstelt een geloof in mensen en hun subjectiviteit.

Dr. Rob van Gerwen is senior universitair docent/onderzoeker op het departement Filosofie en Religiewetenschap, Universiteit Utrecht. Hij doceerde aan het University College in Utrecht, het Koninklijke Conservatorium en de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag en de Hogeschool der Kunsten in Utrecht. Hij is directeur van Consilium Philosophicum, medeoprichter en bestuurslid van het Nederlands Genootschap voor Esthetica, en

hoofdredacteur van het internationale peer-reviewed tijdschrift *Aesthetic Investigations*.

Hij publiceerde zeven boeken over onderwerpen uit de filosofie van de kunst. Hieronder een cum laude beoordeeld proefschrift, *Art and Experience*. Verder een boek over Wollheims benadering van schilderkunst, bij Cambridge University Press, en, bij het Centraal Museum Utrecht, *Kleine overpeinzingen. Over kunst kijken in het museum*. Bij Klement, in 2016: *Moderne filosofen over kunst* en in 2018 *Zullen we contact houden*. Op zijn website vindt men onderwijsbeschrijvingen, artikelen, voordrachten en een weblog: <http://www.phil.uu.nl/~rob>

LITERATUUR

Gerwen, Rob van (2018) *Zullen we contact houden. Hoe we de geest uit ons wereldbeeld verwijderen*. Utrecht: Klement.

Hintikka, J. (1981) Leibniz on plenitude, relations, and the 'Reign of Law'. In S. Knuuttila (ed.) *Reforging the Great Chain of Being: Studies of the History of Modal Theories*, Dordrecht: Reidel, pp. 259-86.

Lanier, Jaron (2014) *Who Owns the Future?* London: Simon & Schuster.

Williams, Bernard (1985) *Ethics and the Limits of Philosophy*. London: Fontana Press.

NOTES

¹⁾ Jaron Lanier, 2014. *Who Owns the Future?*, p. 131.

²⁾ Zie Jacco Hintikka, 1981. 'Leibniz on plenitude, relations, and the "Reign of Law".'

³⁾ Die andere betekenisloze fantasie van de totale controle – denk aan China's kredietpuntensysteem – is hier niet ver van verwijderd. God immers is niet alleen alwetend maar ook almachtig.

⁴⁾ Mijn gebruik van 'dik' leid ik af van Bernard Williams, 1985. *Ethics and the Limits of Philosophy*: 'Als een [dik concept] past, bezorgt dit iemand vaak een reden om te handelen, hoewel die reden niet beslissend hoeft te zijn en overstemd kan worden door andere redenen [...]'.
⁵⁾ Zie Van Gerwen, 2018, *Zullen we contact houden*, hoofdstuk 8, Subjectiviteit.